

Η θρησκεία ως «κοινωνικό σύμπτωμα»*

Ο Φρόντ, γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού, συντάχθηκε με τον Νίτσε για να διατυπώσει και αυτός τη φράση «Ο Θεός είναι νεκρός». Πώς γίνεται όμως, έλεγε ο Λακάν¹, αυτός, ο «νεκρός Θεός» να επιβιώνει απτόητος στη διάγνωση του θανάτου του, παρά τις απανωτές νεκρολογίες των ειδημόνων;

Πώς εξηγείται η μαζική στροφή των ανθρώπων σήμερα στη θρησκεία, παρά τον αδιαμφισβήτητο θρίαμβο της επιστήμης;

Μια έρευνα² της εφημερίδας *Monde* το 2008 αποκάλυψε ότι το 45% των Γάλλων –ενός λαού με παράδοση αντιθρησκευτική και αντικληρική– θεωρεί τη θρησκεία μια από τις μεγαλύτερες ανθρώπινες αξίες! Ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι το μέγεθος της στροφής στη θρησκεία των άθεων, μέχρι το 1989, κατοίκων της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης! Στη Ρωσία σήμερα, επί Πούτιν, όλες οι τηλεοράσεις καλύπτουν όλες τις θρησκευτικές γιορτές και ανακοινώνουν τις παραμικρές παρεμβάσεις του Πατριαρχείου. Στις 7 Γενάρη 2010 ο πατριάρχης της Ρωσίας Κύριλλος διαβεβαίωσε τον πρόεδρο Μεντβέντεφ για την «υποστήριξη του Θεού», ευχαριστώντας τον εξ ονόματος του λαού γιατί σταμάτησε την οπισθοδρόμηση στην οποία είχε περιπέσει η χώρα μέχρι τη δεκαετία του 1990. Και αυτό ως ανταπόδοση στο χριστουγεννιάτικο δώρο του Κρεμλίνου στην πανίσχυρη εκκλησία –με το 55% των Ρώσων να δηλώνουν Χριστιανοί και το 15% αυτών θρησκευόμενοι–, την αναπαλαίωση του περίφημου μοσχοβίτικου μοναστηριού του Νοβοντιεβίτσι, με την υπόσχεση του ίδιου του Πούτιν, προσωπικά, για την επιστροφή 1.200 τόπων λατρείας που είχαν κατασχεθεί κατά τη σοβιετική εποχή³.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής 40.000.000 Ευαγγελιστές, ένας ολόκληρος γαλαξίας πιστών με 1.000.000 ιερείς, αγωνίζονται να μεταμορφώσουν την Αμερική σε θεοκρατική χώρα. Αποκαλούν «δαιμονικό» το νόμο του Ομπάμα για την

Η Κ. Μάτσα είναι ψυχίατρος, επιστημονική υπεύθυνος του «18 άνω».

* Πρόκειται για μια διαφορετική ανάγνωση του βιβλίου του Ευτύχη Μπιτσάκη *Από την πυρρά στον άμβωνα*, (Τόπος, 2010) από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχιατρικής, όχι βέβαια για να «ψυχιατρικοποιήσει» ένα κοινωνικό φαινόμενο αλλά για να δώσει κάποιες απαντήσεις σε ερωτήματα που γεννά η μαζική στροφή των ανθρώπων της εποχής μας στη θρησκεία.

υγεία, «ένα από τα κεφάλια του Δράκου» την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ ο ΟΗΕ αποτελεί το «θηρίο» που χρησιμοποιεί ο Σατανάς για να πετύχει τους στόχους του. Χρησιμοποιούν επίσης πολύ την τηλεόραση για να στρατολογήσουν μαζικά. Προσηλυτίζουν καθημερινά με εντυπωσιακούς ρυθμούς. Οι θρησκευτικοί αρχηγοί ισχυρίζονται ότι ασπάζονται τη θρησκεία τους 52.000 άνθρωποι την ημέρα! Και όλα αυτά, παρά τα τεράστια σκάνδαλα της Εκκλησίας που βγαίνουν διαρκώς στην επιφάνεια, όπως αυτό της παιδεραστίας από κάποιους κληρικούς, της επί δεκαετίες σεξουαλικής κακοποίησης χιλιάδων παιδιών –πολλά απ' αυτά με αναπηρίες– που φοιτούσαν σε καθολικά σχολεία της Ιρλανδίας, της Αυστρίας, της Γαλλίας, των Κάτω Χωρών και της Αμερικής.

Τίθεται λοιπόν αντικειμενικά το ερώτημα: ποιο είναι το κίνητρο της στροφής στη θρησκεία;

Κατά τον Φρόντ το κίνητρο της θρησκείας είναι η νοσταλγία του παρελθόντος, όπου ήταν εξασφαλισμένη η προσφυγή σε μια προστασία από την εμπειρία Hilfflosigkeit, δηλαδή την κατάσταση της απόγνωσης, του αβοήθητου, της παντελούς εγκατάλειψης μπροστά στα απρόοπτα της τύχης, της ύπαρξης. Τότε, λέει ο Φρόντ, υφίσταται νοσταλγία του πατέρα, όχι της μητέρας, αλλά εκείνου στον οποίο αποδίδει κανείς παντοδυναμία, δηλαδή στον Πατέρα με κεφαλαίο, τον «Θεό-Πατέρα»⁴.

Κατά τον Ζ. Λακάν, ο Θεός παρουσιάζεται ως η επιστροφή του πατέρα όχι λόγω της Hilfflosigkeit, αλλά λόγω του οιδιπόδειου συμπλέγματος, δηλαδή της παιδικής σεξουαλικότητας.

Ο Θεός-πατέρας, μέσα από τη θυσία του, εξασφαλίζει τη μετουσίωση της σεξουαλικότητας σε μια παντοδύναμη πνευματική αρχή. Ο πατέρας της θρησκείας επιβάλλει και απαγορεύει. Όλες αυτές οι απαγορευτικές αρχές ενσωματώνονται στο θρησκευτικό τελετουργικό, που κάνει τον Φρόντ να βλέπει τη θρησκεία σαν μια συλλογική ιδιοψυχαναγκαστική νεύρωση.

Γιατί όμως αυτή η συλλογική νεύρωση έχει πάρει τόσο τρομακτικές διαστάσεις στην εποχή μας; «Γιατί λοιπόν στην εποχή του θριάμβου των φυσικών επιστημών κυριαρχούν οι θρησκευτικές δοξασίες και οι ποικίλες μορφές του μυστικισμού;»⁵, θέτει το ερώτημα ο Ε. Μπιτσάκης.

Το θρησκευτικό φαινόμενο έχει πάρει στην εποχή μας χαρακτήρα κοινωνικού συμπτώματος, ενός συμπτώματος δηλαδή αποκλειστικά κοινωνικού ως προς τη διαμόρφωσή του⁶.

Στην εποχή της κρίσης της παγκοσμιοποίησης, εποχή καθολικής αποξένωσης, τροποποιείται ο τρόπος εγγραφής του υποκειμένου στον κοινωνικό δεσμό. Τη θέση του «κοινωνικού Άλλου» καταλαμβάνει ο Θεός-πατέρας, ο Θεός ως το όνομα του πατέρα, ο πατέρας της θρησκείας, αυτός που επιβάλλει τις απαγορεύσεις του. Το υποκείμενο της θρησκείας τοποθετεί την επιθυμία του στο πεδίο της επιθυμίας του

Θεού, επιδιώκοντας μια μετουσιωμένη λύτρωση από την επιθυμία και την επακόλουθη ενοχή.

Ο θρησκευτικός Άλλος, στη θέση του Κοινωνικού Άλλου, λειτουργεί ως υπεργώ που ενοχοποιεί την επιθυμία του υποκειμένου. Αμφισβητεί τη θέση του Κοινωνικού Άλλου στη ζωή του και μέσα απ' αυτή την αμφισβήτηση εγγράφεται στον κοινωνικό δεσμό.

Έτσι, στη θέση του μεγάλου Άλλου, του κοινωνικού Άλλου, δημιουργείται ένα χάσμα, ένα κενό, μια έλλειψη, που ανατρέπει κάθε συμβολική ισορροπία.

Το πεδίο της συμβολικής τάξης καταλαμβάνουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, με το χαρακτήρα του αλάνθαστου, για να συντηρήσουν το αίσθημα της αδυναμίας του υποκειμένου απέναντι στον Παντοδύναμο, τον Ένα, τον Πατέρα, «ος τα πάνθ' ορά». Αυτός όμως ο θρησκευτικός πατέρας δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ο μεγάλος Άλλος, ο εγγυητής του νοήματος και της συμβολικής τάξης, που θα εισαγάγει στη σχέση του με το παιδί τον Συμβολικό Νόμο.

Αυτό που μπορεί μόνο να επιβάλει είναι το σύνολο των θρησκευτικών απαγορεύσεων, των θρησκευτικών νορμών, που επιβάλλονται και ως κοινωνικές νόρμες. Έτσι, η ίδια η θρησκευτικότητα ως «κοινωνικό σύμπτωμα» γίνεται ο τόπος όπου αναπτύσσεται η σχέση του υποκειμένου με την απόλαυση, μια απόλαυση όμως κατ' επίφαση, μια δήθεν απόλαυση, πηγή άγχους και νέων συμπτωμάτων.

Σ' αυτό το πλαίσιο διαμορφώνονται, για το υποκείμενο, όλοι οι όροι της αδυναμίας νοηματοδότησης του κόσμου και του εαυτού, όλοι οι όροι μιας «ψευδούς συνείδησης», ενός λόγου πέραν του νοήματος, που καταλήγει αναπόφευκτα στον ανορθολογισμό. Είναι χαρακτηριστική η θρησκευτικότητα που καλλιέργησε ο φασισμός, τόσο στη γερμανική όσο και στην ιταλική μορφή του, περιγράφοντάς την σαν έναν τύπο «θρησκείας της φύσης». Η αγιοποίηση της βιολογικής ζωής μεταμορφωνόταν από τους φασίστες σε μια λατρεία της εθνικής ζωής και στην αναγωγή του Χίτλερ σε μεσσιανική φιγούρα⁷.

Ο Φρόντ θεωρεί τη θρησκεία ψευδαίσθηση, αυταπάτη, πλάνη που κρύβει από το υποκείμενο την αλήθεια. *Το αίτημα της πίστης*, που είχε απωθηθεί με την άνοδο του Διαφωτισμού από *το αίτημα του ορθού λόγου*, επιστρέφει σήμερα μεταμφιεσμένο, αναμειγνύοντας τη λογική με τη μεταφυσική. *Η επιστροφή του απωθημένου* όμως γίνεται με όρους που θέτει η ίδια η ιστορική εποχή. Η θρησκεία, λέει ο Λακάν, θέτει και αυτή το αίτημα της αλήθειας. Σε αντίθεση όμως με την επιστήμη, το τοποθετεί πέραν του υποκειμένου, στο επίπεδο του Θεού. Και σ' ό,τι αφορά τον Θεό, η θρησκεία επιστρατεύει την επιστήμη για να αποδείξει την ύπαρξή του. Όπως χαρακτηριστικά λέει στο βιβλίο του ο Ευτύχης Μπιτσάκης: «Η θρησκεία απαιτεί τώρα από τη θεραπευνίδα της, που δεν είναι πλέον η φιλοσοφία αλλά η ίδια η προαιώνια αντίπαλος, η επιστήμη, να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού [...] Και να τώρα η επιστήμη (φυσική, κοσμολογία, βιολογία) που καλείται να θεμελιώσει την πίστη» (σελ. 74).

Στο πεδίο λοιπόν της κοινωνίας, όπου αναπτύσσεται η σχέση των επιστημών με τη θρησκεία, διαμορφώνεται και ο ιστορικός ρόλος τους. Στην περίπτωση που η επιστήμη προστρέχει, ως αρωγός, στη θρησκεία διαμορφώνονται από την κυρίαρχη τάξη και την ιδεολογία της όλοι οι όροι της χειραγώγησης της συνείδησης των μαζών, στο πλαίσιο της *συνολικής στρατηγικής της βιοεξουσίας*.

Στην εποχή της κυριαρχίας της εικόνας τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας παίζουν τεράστιο ρόλο στη διάδοση της θρησκευτικότητας. Η θρησκεία χρησιμοποιεί πλέον την τεχνολογία και την επιστήμη μαζί με τη μαγεία και την αγυρτεία, για να αναπτύξει τη *βιομηχανία του θρησκευτικού*. Λέει χαρακτηριστικά ο Μπιτσάκης: «Τώρα, εποχή κρίσης του συστήματος ο “Θεός” επιστρέφει μαζί με καφετζούδες, μέντιουμ, μάγους, εξορκιστές, μαζί με επιστήμονες που “απέδειξαν” τη δημιουργία του Σύμπαντος και άλλους που ανακαλύπτουν “πολλαπλά σύμπαντα”, “μίνι σύμπαντα”, “αστρικά σώματα”, μαζί με θαυματοποιούς, τσαρλατάνους, αγύρτες και απατεώνες. Στις σημερινές κοινωνίες της κρίσης και της αποξένωσης θάλλει το στείο δέντρο του ανορθολογισμού, ενώ οι σωτηριακές θρησκείες φωτίζουν τα μεταμοντέρνα σκοτάδια με το απατηλό φως της υπέρβασης». Και αλλού: Στην «επιστημονική εποχή μας η αγυρτεία φορά το ένδυμα της επιστήμης. Η παραψυχολογία με τη βοήθεια των ΜΜΕ συμβάλλει στην ανάπτυξη της πλαστής συνείδησης των μαζών» (σελ. 107).

Όσο βαθιάει η κοινωνική κρίση αλλά και η κρίση του μαρξισμού, τόσο αναπαράγεται με νέες μορφές η μυστικιστική αντίληψη για τον κόσμο, τα «σύννεφα σκόνης», κατά τον Μαρξ, που καλύπτουν την κοινωνική πραγματικότητα.

Και στη χώρα μας, τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια έξαρση του θρησκευτικού μυστικισμού και ανορθολογισμού που τροφοδοτείται από την παιδεία, την εκκλησία, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, τον καθημερινό και τον περιοδικό Τύπο, αλλά και από ιδιωτικά σωματεία, κέντρα κ.λπ. (σελ. 170)

Στην εποχή λοιπόν των «νέων κοινωνικών συμπτωμάτων» η μεταφυσική, ο θρησκευτικός μυστικισμός, ο λόγος του καπιταλιστή, ο λόγος της Εκκλησίας προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην καπιταλιστική εξουσία.

Η αλήθεια του Λόγου του Κυρίου σήμερα δεν είναι παρά η αλήθεια ενός «κοινωνικού συμπτώματος», που διαμορφώνει τους όρους της ζωής πλατειών κοινωνικών στρωμάτων.

Σε τι ανάγεται όμως αυτό το νέο «κοινωνικό σύμπτωμα»;

Ανάγεται, πρώτα απ’ όλα, στη διάβρωση του ίδιου του κοινωνικού δεσμού μέσα από τη δοξολόγηση του *ατομικού δεσμού του πιστού με τον υπέρτατο Άλλο*, το αντικείμενο της θρησκευτικής λατρείας του. Αυτός ο ατομικός δεσμός ακυρώνει κάθε τύπο συνάθροισης του ατομικού με το συλλογικό, περιχαράκωνει το άτομο στο ατομικό του θρησκευτικό σύμπαν και δίνει ακραίες διαστάσεις στο ίδιο το φαινόμενο της καθολικής αποξένωσης, της αφόρητης μοναξιάς και της απόγνωσης του σύγχρονου ανθρώπου.

Σε μια έρευνα⁸ που έγινε στη Γαλλία το 1999 βρέθηκε ότι 7,2 εκατ. Γάλλοι, δηλαδή το 30% των νοικοκυριών, διέμεναν μόνοι, ενώ δέκα χρόνια πριν το ποσοστό αυτό ήταν 25%.

Με βάση μια άλλη έρευνα⁹, που έγινε το 2006 με πρωτοβουλία της συλλογικότητας «Πολεμήστε τη μοναξιά», η οποία συσπειρώνει 8 μη κυβερνητικές οργανώσεις, ένα στα πέντε άτομα καθημερινά δεν έχει την ευκαιρία να μιλήσει σε κανέναν. Δεν υπάρχουν φίλοι, έχουν χαθεί αγαπημένα πρόσωπα, βασανίζονται από αρρώστιες.

Μέσα σ' αυτούς τους όρους, που δημιουργούν μια τρομακτική δυσφορία στο απόλυτα εξατομικευμένο υποκείμενο, κατακερματισμένο το ίδιο μέσα σ' ένα κατακερματισμένο κοινωνικό δεσμό, εντείνοντας την αγωνία και το φόβο του θανάτου, χρησιμοποιείται η θρησκεία ως «καταφύγιο», ως «μέσο παρηγοριάς», ως «το καθολικό θεμέλιο της παραμυθίας του και της δικαίωσής του», όπως αναφέρει ο Ε. Μπιτσάκης.

«Ο Μαρξ διέλυσε το μυστήριο της θρησκείας, αναλύοντας τις αντιφάσεις της επίγειας βάσης της», λέει ο Μπιτσάκης (σελ. 77). Είναι κοινωνικές, πρώτα από όλα, οι αιτίες που συντηρούν το θρησκευτικό φαινόμενο. «Στο “κοινωνικό επίπεδο”, η λειτουργία της θρησκείας, που θεσμοποιείται μέσω της Εκκλησίας, είναι αντιφατική: η θρησκεία είναι καταφύγιο, παραμυθία και ταυτόχρονα παράγων ιδεολογικού φανακισμού. Κατά τον νεαρό Μαρξ, η θρησκεία είναι η γενική θεωρία του κόσμου τούτου, η εγκυκλοπαιδική του σύνοψη, η εκλαϊκευμένη λογική του. Η θρησκεία είναι ο στεναγμός του καταπιεσμένου, η ψυχή ενός κόσμου χωρίς ψυχή, το πνεύμα ενός κόσμου δίχως πνεύμα.

»Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι ο χριστιανισμός εξαπλώθηκε σε μια περίοδο πρωτοφανούς κοινωνικής κρίσης και βαρβαρότητας κατά την εποχή της παρακμής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, συσπειρώνοντας τους σκλάβους, τους φτωχούς, τους απόκληρους», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μπιτσάκης.

Δεν είναι τυχαίο επίσης ότι και στη σημερινή κοινωνική κρίση η θρησκεία εμφανίζεται ως καταφύγιο για όλο και περισσότερους ανθρώπους.

Υπάρχει μια πλευρά της θρησκευτικής ζωής, η πιο πολύτιμη ίσως, που είναι ανεξάρτητη από τις ανακαλύψεις της επιστήμης, που μπορεί να επιβιώσει όποιες κι αν είναι οι μελλοντικές πεποιθήσεις του υποκειμένου για τη φύση του σύμπαντος, λέει ο Μπέρτραντ Ράσελ.

«Ο άνθρωπος που αισθάνεται βαθιά τα προβλήματα της ανθρωπίνης μοίρας, την επιθυμία να ελαχιστοποιήσει τις οδύνες της ανθρωπότητας και την ελπίδα ότι το μέλλον θα πραγματώσει τις καλύτερες δυνατότητες για το είδος μας θεωρείται σήμερα ότι “διαπνέεται από θρησκευτικό πνεύμα”, ακόμα και αν δεν δέχεται παρά μόνο ένα μικρό μέρος του παραδοσιακού χριστιανισμού. Στο μέτρο που η θρησκεία συνίσταται σε μια νοοτροπία, σε έναν τρόπο του σκέπτεσθαι και του αισθάνεσθαι και όχι σε ένα σύνολο πεποιθήσεων, η επιστήμη δεν μπορεί να την τραυματίσει»¹⁰, λέει ο Μπ. Ράσελ.

Φαίνεται πως η στροφή πλατιών λαϊκών στρωμάτων στη θρησκεία έχει κατά πρώτο λόγο αυτό το ψυχολογικό και κοινωνικό υπόστρωμα· επειδή σήμερα στον μέσο άνθρωπο κυριαρχεί το αίσθημα του εσωτερικού κενού, της εσωτερικής φτώχειας, η συνεχής αιμορραγία της κοινωνικότητας και της υποκειμενικότητας.

Όπως γράφει χαρακτηριστικά η Τζούλια Κρίστεβα¹¹ «η καθημερινή εμπειρία μας δείχνει μια θεαματική μείωση της εσωτερικής ζωής [...] Ως προς την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τις θρησκείες, έχουμε κάθε λόγο να αναρωτιόμαστε αν απορρέει από μια αναζήτηση ή αντίθετα, από μια *εσωτερική ένδεια που στην πίστη ψάχνει να βρει ένα δεκανίκι ψυχής για να στηρίξει μια ακρωτηριασμένη υποκειμενικότητα*».

Η ταυτότητα του σύγχρονου ανθρώπου, που δομείται μέσα σε όρους βαθιάς κρίσης της κοινωνίας και των θεσμών της, είναι εξ αρχής ασταθής, κατακερματισμένη, εύθραυστη, ευπαθής¹². Είναι μια ταυτότητα που αναζητά στηρίγματα, τα λεγόμενα «ταυτοτικά ερείσματα», για να αποφύγει την αποδιοργάνωση. Ως «ταυτοτικό έρεισμα» μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να λειτουργήσουν οι ψυχοδραστικές ουσίες, αλλά μπορεί να λειτουργήσει και η θρησκεία, «το όπιο του λαού», κατά τη γνωστή έκφραση του Μαρξ.

Όπως λέει ο Μισέλ Φουκώ, η φυλακή από την οποία πρέπει να δρατετεύσει σήμερα ο άνθρωπος δεν είναι παρά η σύγχρονη *ταυτότητά του*, μια ταυτότητα που στο όνομα του ουμανισμού, της διαρκούς προόδου και της θεσμικής ανάπτυξης δημιουργεί προσωπικές και κοινωνικές συμπεριφορές τρομακτικής καταστροφικότητας. Αδειάζει εντελώς από νόημα την άχαρη, ακρωτηριασμένη ζωή του, που βιάζεται καθημερινά με πολλούς τρόπους από τους κυρίαρχους.

Έτσι τίθεται αντικειμενικά ένα *αίτημα νοήματος*, που έρχεται να συναντηθεί με το αίτημα της πίστης. Η συνάντηση γίνεται στον τόπο της απουσίας του κοινωνικού Άλλου, στον τόπο της μοναξιάς και της απόγνωσης. Γι' αυτό «η θρησκεία είναι ο στεναγμός του καταπιεζόμενου πλάσματος, η θαλπωρή ενός άκαρδου κόσμου, η καρδιά σε έναν κόσμο χωρίς καρδιά», όπως έλεγε ο Μαρξ.

Η απόσυρση στην ιδιωτικότητα –που καταλήγει κι αυτή σήμερα να εμπορευματοποιείται ασύστολα– προωθείται συστηματικά από τη βιομηχανία της κουλτούρας, που προάγει την υποκουλτούρα. Ως υποκουλτούρα λειτουργεί και η εκκλησία σήμερα, κατά τη δημόσια δήλωση του αρχιεπισκόπου του Πουατιέ Αλμπέρ Ρουέ σε ερώτηση δημοσιογράφου της εφημερίδας *Monde*, για τα σκάνδαλα παιδεραστίας των καθολικών ιερωμένων¹³.

Παρ' όλα αυτά, λέει ο Μπιτσάκης, «δεν πρέπει να ταυτίζουμε τον αντιδραστικό ρόλο της εκκλησίας με τον αντιφατικό ρόλο της θρησκείας. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η θρησκεία από τη μία διδάσκει την εγκαρτέρηση και τη μετάθεση της σωτηρίας στο επέκεινα και από την άλλη τροφοδοτεί ριζοσπαστικά, απελευθερωτικά κινήματα, όπως στη Λατινική Αμερική, με όλη τη θεολογία της απελευθέρωσης των καταπιεσμένων».

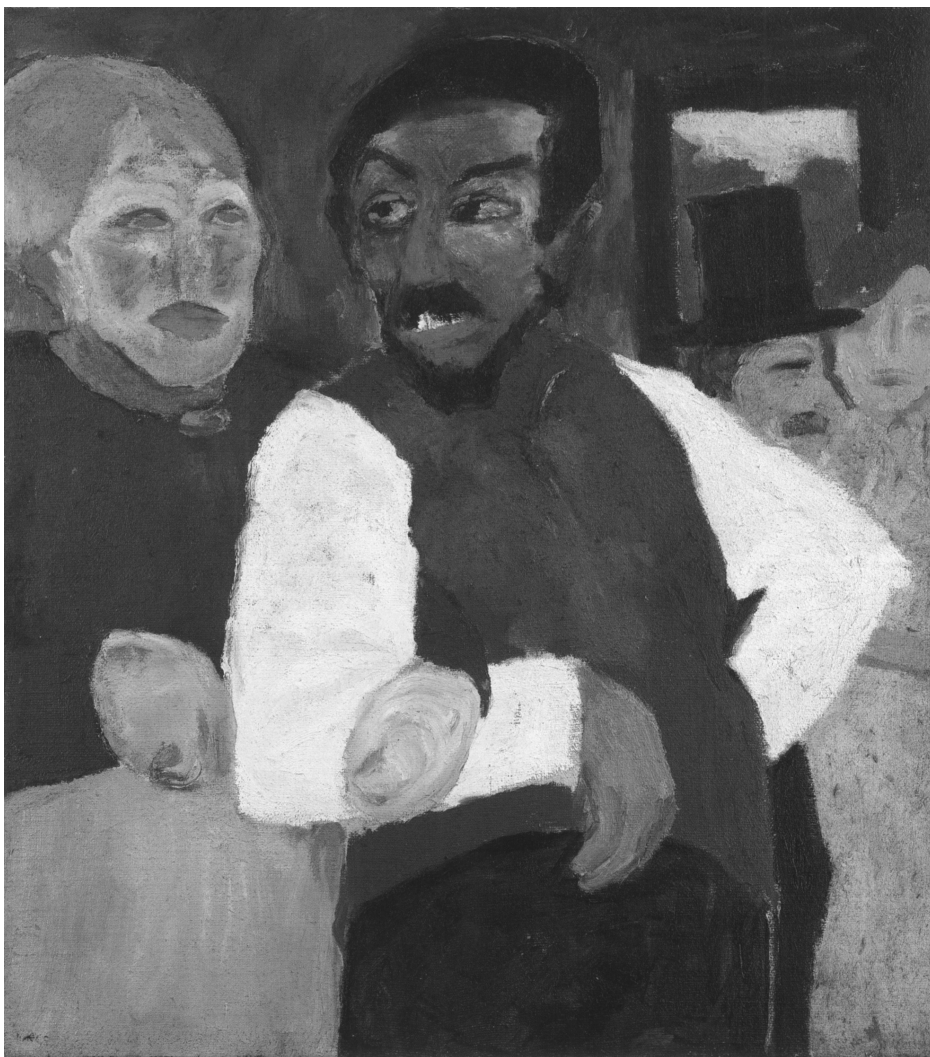
Και είναι αυτός ακριβώς ο αντιφατικός ρόλος της θρησκείας που κάνει τον Μπιτσάκη να τονίζει: «Η αντίθεση επιστήμης και θρησκείας, στο γνωσιοθεωρητικό επίπεδο, είναι θεμελιώδης και μη αναγώγιμη. Όμως μαρξιστές και χριστιανοί έχουν ένα κοινό πεδίο στόχων και ηθικών αξιών, και μπορούν να αγωνιστούν μαζί εναντίον της κεφαλαιοκρατικής βαρβαρότητας».

Η τάση του σύγχρονου ανθρώπου για αναδίπλωση στον εαυτό του συνοδεύεται –ασυνείδητα– και από μια απελπισμένη νοσταλγία για την κοινοτική ζωή, για μια συλλογικότητα που ίσως δεν έχει ποτέ καταφέρει να βιώσει.

Και αυτή η νοσταλγία του συλλογικού γεννά την ανάγκη μιας «επαναμάγευσης του κόσμου», σε αντίθεση με την «απομάγευση», που είχε συνδεθεί με το «θάνατο του Θεού» και τη «θεοποίηση του ανθρώπου». Αυτή η ανάγκη της «επαναμάγευσης του κόσμου», της προσδοκίας και του οράματος για μια άλλη, αληθινά ανθρώπινη, δηλαδή κομμουνιστική κοινωνία, δημιουργεί τους αντικειμενικούς όρους για μια «επιστροφή στον Μαρξ», όχι στο Θεό. Και όπως λέει ο Μπιτσάκης, «αυτή η επιστροφή οδηγεί στην ανάλυση των αντινομιών της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, στις σχέσεις ιδιοκτησίας, στις σχέσεις παραγωγής και στον αλλοτριωτικό χαρακτήρα τους. Στο εμπόρευμα, στο φетиχισμό του εμπορεύματος και στην ανεστραμμένη εικόνα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Στην πραγματοποίηση και στην πλαστή συνείδηση». Επιστροφή λοιπόν στη *Γερμανική ιδεολογία* και στο *Κεφάλαιο*.

Σημειώσεις

1. Daniel Sibony (2000), *Don de soi ou partage de soir*, Odile Jacob.
2. *Le Monde*, Dossiers, documents, Μάρτιος 2010
3. Anna Dastakian, «Russie: Dieu benisse le Kremlin», *Marianne* 675, 27/3-2/4/2010.
4. Φίλιππος Ζυλιάν (2010), *Ο θεός στην ψυχή μας. Ψυχανάλυση και θρησκεία*, Αρμός.
5. Ευτύχης Μπιτσάκης (2010), *Από την πυρά στον άμβωνα*, Τόπος.
6. Νίκος Παπαχριστόπουλος (επιμ.) (2006), *Ψυχανάλυση και κοινωνικά συμπτώματα*, Βιβλιόγραμμα.
7. James Bernauer/Jeremy Carrette (επιμ.) (2005), *Michel Foucault and theology. The politics of religions experience*, Ashgate.
8. Jean Louis Pankeshon, «Vivre seul sentiment de solitude et isolement relationnels», *Insee premiere* 678, Οκτώβριος 1999.
9. Marie-France Hirigoyen (2007), *Les nouvelles solitudes*, Marabout.
10. Bertrand Russel (1971), *Science et religion*, Gallimard.
11. Τζούλια Κρίστεβα (2000), *Οι νέες αρρώστειες της ψυχής*, Καστανιώτης.
12. Boris Cyrulnik (2000), *Les nourritures affectives*, Odile Jacob.
13. *Le Monde*, 5/4/2010.

Εμίλ Νόλντε, «Στο πανδοχείο του χωριού», 1912.